

אסף ענברי

דור הקריסה

מעריב, מוסף יום הכיפורים, ט' תשרי התשס"ד, 5.10.2003

1

הדרך היחידה לשאת את מה שקורה כאן בשנים האחרונות, היא להתבונן במציאות הישראלית במונחים של חבלי לידה, ולא של פרפורי גסיסה.

המחפש ראיות לגסיסתה של מדינת ישראל, ימצא אותן בשפע ובכל ההיבטים של החיים הנעשים כאן מדכאים מיום ליום. זה לא דורש כל מאמץ, זה רק יתפוס הרבה נייר. אך גם אם הייאוש מוצדק מאלף זוויות, אין הוא מוצדק מהזווית הסבלנית של ההיסטוריה. כי בקנה-מידה היסטורי, ישראל רק מתהווה. לא מתפוררת, מתהווה. כואב מאוד להיוולד. והלידה האמיתית קורית עכשיו, לא בתש"ח. השאלות הבסיסיות על קיומנו באזור, על זהותה היהודית, או ה"עברית" - או, יש אומרים, ה"אזרחית" - של מדינה אמורפית זו, השאלות על הליבה הממלכתית (באין חוקה), השאלות על הליבה החינוכית (באין מרכז), השאלות, שימיהן כבר כימיו של "בצלאל", על מיקומה של תרבותנו בין מזרח למערב, השאלות על הזיקה בין יהדות לרווחה, השאלות השבטיות-עדתיות-מהגרייות - השאלות הבסיסיות שטואטאו יובל-שנים, מתרוממות עכשיו, מכות בפרצופנו. טוב שכך.

כל האמת הכאובה יוצאת לאור. זאת השליה. תשומת-הלב היתה מוסחת, ובצדק, לבניה, למלחמות-קוממיות ול"קביעת עובדות בשטח" (התיישבות וחקלאות, קליטת

עולים, שיכון, תיעוש) בישראל הבן-גוריונית; כל השאר הודחק, נדחה. ה"סטאטוס-קוו" החליף דיון. איש לא היה אשם בכך; כשמקימים, כשנלחמים בסערה, אין זמן לחשוב. והנה פגה הדחיה, ההדחקה הלאומית. ההתעמתות האמיתית, המייסרת-מרתקת, עם שורשי-בעיותינו, מתרחשת כאן סוף-סוף. בעוויות צירי-לידה. ובלי אפידורל.

2

לכן חוזרות, ובגדול, השאלות שהורדמו (או הושטחו, על כל פנים) בפאזת "דור-המדינה": השאלות שאיפיינו את דיוני "דור-התחיה". אחד-העם וברדיצ'בסקי, ברנר וביאליק, א"ד גורדון וברל, הרב קוק ובובר, הוגו ברגמן, לייבוביץ', גרשום שלום, סדן וקורצווייל, ורטוש ואחרים מההוגים והיוצרים של פאזת טרום-המדינה, היו הרבה יותר עזים ונועזים במחשבתם מהבאים אחריהם, עד לעשור האחרון. הם נגעו ללא מורא – מצוידים הן בבקיאות במקורות-היהדות, הן במטען-תרבות-אירופה – בדילמות הגדולות שרק עכשיו שוב נידונות. מהקמת המדינה עד לעשור האחרון, השתררה כאן קרתנות של הסתפקות בעכשווי, במייד-חויית, תוך הידרשות די זעומה למרבצים של עברנו בן אלפיים השנה (אם לא ארבעת אלפים), ותוך אימוץ חצי-לעוס, לא מנומק ולא עמיד, של קצת פאריז וקצת ניו-יורק - באמנות ובספרות, בתיאטרון ובקולנוע, בהגות, בעיתונות - מלבד אי-אלה חריגים.

דנציגר וקדישמן, ס. יזהר, דוד שחר, פנחס שדה ודליה רביקוביץ' בשיריהם המוקדמים, עמוס קינן, ע. הלל, ביטאו עמדה כמו-פולחנית, כמו-קדמונית, פאגאנית-מאגית, שהמשיכה את ערגת-ההתערות נוסח רטוש;

יורם קניוק, חנוך לוין, יוסף בר-יוסף ויואל הופמן ביטאו עמדה די הפוכה, של ילידים המזדהים דווקא עם דור המהגרים, עם הוויית העקורים, עם "הגורל היהודי"; ויזלטיר, תומרקין, דן צלקה, יורם ברונובסקי (שלא נולדו פה, יש לזכור, אלא "עלר" בילדותם), ביטאו עמדה אירופית, מלומדת-במופגן, כנגד אתוס ה"דלות" (דלות החומר והדעת) וכנגד השפעת ארצות-הברית (החומרנות, הבערות המאושרת, הניתוק מההיסטוריה של תרבות-המערב);

והיו עוד כיוונים מעניינים, ללא ספק, שסומנו במהלך חצי המאה שעברה. אך כלום אפשר להסתפק ב"כיוונים מעניינים", בנסיונות מנומסים ועכורים-תודעתית? האם דרושה לנו "תרבות" במובנה הבורגני (ה"תרבות" כצורה נעימה של פטפוט), או שדרושה לנו תרבות לניסוחן וחידודן של שאלות עקרוניות ובעיות גורליות?

דור-המדינה יצר הרבה דברים טובים, הוא לא סבל משום מחסור בכשרונות ודאיים, אבל עולה תחושה כללית של רפיסות רעיונית, של נפילה מרף-השיח ומרף-היצירה שהוצב בפאזת טרום-המדינה (דור-התחייה). יש להודות בכך, ולא מתוך נוסטאלגיה רגשנית אל הסבים-המייסדים של תרבותנו העברית, אלא מתוך ההשוואה הביקורתית והכנה בין תוצרתם לתוצרתם של הבאים אחריהם. אף משורר ישראלי לא יצר כמו ביאליק, כמו אורי-צבי גרינברג, מנוף ספרותי המרים את ההר העברי-יהודי שצברה ההיסטוריה; אף ציוני-דתי מדור-המדינה לא יצר, כמו הרב קוק, כמו גורדון וכמו הוגו ברגמן, הגות תיאולוגית שיש בה חידוש; אף סופר ישראלי לא העמיד עולם-שפה מונומנטאלי כְּעולם שבְּמדף ספרי עגנון; אף סוציאליסט ישראלי לא יצר מזיגה בין הפרויקט החברתי ("תיקון עולם") ללאומי, כמו זו של ברל או של בובר; אף "צבר" ישראלי – "צבר" מודע נוסח דין, שזהותו היא השקפה, לא רק עובדה ("נולדתי כאן") – לא היה מסקני כמו רטוש, בעניין זה.

הפרופיל האופייני לאיש-הרוח בן דור-המדינה, הוא של שמאלן-ליבראל, איש מצפון ושלו, שערכיו הם ערכיהם של טורגנייב וצ'כוב: מתונות, סובלנות, רגישות לעוולות. זה האתוס של עוז, יהושע וגרוסמן, שְׁלוּ ובאר (ולפניהם, ס. יזהר), ושל אסא כשר, ירמיהו יובל, גרשון שקד, דן מירון ומרבית הפובליציסטים הבולטים-הוותיקים. המצפון הוא האתוס, בדור-המדינה; הוא מה שמופיע במקום השקפה אצל רוב הבולטים בין בניו של דור זה. ההומאניזם שלהם הוא סוג של מזג, של עמדה נפשית, יותר מְּשֵׁהֵנו מצע ברור ומנומק כלכלית, חברתית, תרבותית או פוליטית. רובם חילונים, בוגרי תנועת-העבודה – חילוניות ושמאלנות שהם אף-פעם לא בדקו, לא ביררו מול חלופות, אלא קיבלו מן המוכן כְּמובנות מאליהן. אינטליגנציה ליבראלית זו, של דור-המדינה, לא הצטיינה בחידודן אלא דווקא במיסמוסן של שאלות המצריכות עמדה סדורה, לא רק מצפון.

3

הכיבוש העניק לאנשי המצפון פטור גורף מעיסוק בנושאים אחרים. הכיבוש, לבנון, האינתיפדה, רצח רבין: ארועים המספקים לליבראל המצפוני את המשבצת הנוחה של מחאה ותוככה, את התפקיד התרבותי של אופוזיציה מרירה. זה תפקיד לא תובעני משום בחינה רעיונית. תובעני יותר לומר דבר-מה ברור על סוציאליזם, על הצורך או הנזק בחוקה לישראל, על חוק השבות, על חלוקת הקרקעות במדינה, על הצורה בה מתחתנים ומתגרשים ונקברים כאן, על גובהם של המסים, על שאלת "כור ההיתוך"

(שחזרה במלוא עוזה, עם הרוסים והאתיופים), על אקטיוויזם שיפוטי ("הכול שפיט"? מה לא, אם לא?), על יחסינו עם ארה"ב, על התכנים הנלמדים במערכת-החינוך החילונית-הממלכתית (האם גדלים כאן יהודים?), על תכולתו ותחולתו של המושג "תרבות עברית".

נכון: סופרים ואמנים אינם צריכים להתבטא בשאלות כלכליות, משפטיות, חינוכיות; הם לא מומחים בשום-דבר מלבד בתחום-יצירתם, ואין לדרוש מהם דבר מלבד איכות אמנותית. אבל סופרי דור-המדינה שלא כתבו רק סיפורים אלא, לאורך כל דרכם, גם פובליציסטיקה פוליטית, לא יוכלו להתגדר בהצדקה זו, השמורה, אכן, לכל אותם סופרים שהתנזרו מהטפה. אם סופר פועל גם כצופה לבית-ישראל; אם הוא חותר להשפעה על המרחב הציבורי (התקשורתי והפוליטי, החוץ-ספרותי), אזי מותר לדרוש ממנו שיצפה לבית-ישראל, כלומר, יצפה בכלכלה ובמשפט ובחינוך – ולא רק בפיבוש – ושינקוט מולם עמדה. מצפון אינו טיעון, ואף איננו רלוואנטי, כשנוגעים בעניינים המצריכים, ראשית, בקיאות, ומצריכים, שנית, בחירה בין רע אחד לרע אחר, או בין סדרי-יום של תרבות ושל זהות, לא של מוסר.

אם הדרישה הזאת תקפה כלפי סופרים ושאר יוצרים שכותבים, מתראיינים או נואמים על "המצב", הרי שהיא תקפה ביתר-שאת כלפי הוגים – כלפי אנשי-האקדמיה, פילוסופים, היסטוריונים, סוציולוגים-של-תרבות – המגיחים אל התקשורת ואומרים מעת לעת את דעתם המלומדת, הצופה לבית-ישראל. רוב הוגי דור-המדינה המגלים מעורבות, כמו רוב סופרי דור-המדינה המגלים מעורבות, התמגנטו אל הכיבוש ואל תפקיד "קול המצפון". מתי שמענו או קראנו פילוסוף ישראלי שיוצא אל הציבור עם מסר לא-דווקא פוליטי (במובן המצומצם שהפוליטיקה קיבלה כאן)?

כשאחד-העם וברדיצ'בסקי התווכחו על אופיה ויעדיה של הספרות העברית; כשגרשום שלום התווכח עם בובר על מושג ה"יהדות" והאשים אותו בכך שהפירוש שהוא נתן ליהדות הוא א-היסטורי, ולכן לא-רציני, ובעיקר לא-ציוני;

כשארדון וזריצקי ניסחו-חזותית שתי עמדות קוטביות – האחת טקסטואלית-סמלית-יהודית, השניה חושנית-מודרניסטית-אירופית;

כשראובן רובין וגוטמן, אדריכלי שנות העשרים וקומפוזיטורים מהאסכולה ה"ים-תיכונית" ניסחו בצבע ובצליל ובִּלְבָּנים אוריינטאליזם, שמולו התייצבו כאן, בשנות השלושים-ארבעים-חמישים אדריכלי "הסגנון הבין-לאומי", ציירי המופשט ופסלי הקונסטרוקציות;

כשבן-גוריון וז'בוטינסקי - קוראי תנ"ך נלהבים - התווכחו על מטרותיו של המפעל הציוני תוך הסתמכות שונה מאוד על המצע המקראי;

כשהרב קוק פסל את "תורת חוץ-לארץ" – את הלכות-הגלות של הממסד הרבני – וכשלייבוביץ', מולו, טען שאין קדושה בארץ, ושאינן קדושה בעם, ובוודאי לא במדינה, ושעל-כן ההלכה (הגלותית) היא התורה, ו"עבודת הגאולה" הציונית-דתית אינה אלא פאשיזם, עבודה זרה, חידוש השבתאות;

כשקורצווייל, מול רטוש, טען שאין סיכוי ליצור תרבות "עברית-ילידית" שתשתווה ברמתה למורשה היהודית (שאובדנה, בישראל, נראה לקורצווייל כאסון);

כשחיים כהן, שלמד בישיבה והתפקר, ומנחם אֶלון, תלמיד-חכם ואיש-ההלכה, ביקשו לאורך כל דרכם המשפטית לגשור גשרים בין המשפט העברי למשפט הנוהג – כשכל אלה ניסחו שאלות ותשובות בצירי-מחלוקות של תרבות וזהות, לא שורבב ה"מצפון" לדיון הערפי. הם לא היו "אנשי מצפון" אלא הוגים, סופרים, יוצרים, משפטנים ומנהיגים שהיה להם מצע, ולא רק לב טוב ורגיש. חדורי סדר-יום, משכילים עד מאוד, בהירים לעצמם ובעלי אותה תכונה שאין לה שם מלבד "מעוף" – אנשי הרוח והמעש שיסדו את ישראל, ושהניחו יסודות לתרבותה, חשבו חזק.

4

העשור המכונן, תש"ח-תשי"ח, עם מלחמת העצמאות בתחילתו ועם מבצע סיני וספיחיו בסופו, היה עשור שבו שיתקו המעשים החזקים את היכולת – התלויה בזמן-עיכול – לחשוב חזק ולהמריא מעט מעל לאקטואליה. השנים הכבירות, אך מוחצות-המחשבה ההן, עברו בקליטת גלי-ענק של עולים, בתנופה כמעט-סובייטית של בינוי, תיעוש, חישמול, סלילת כבישים והקמת מערכות ממלכתיות - שלטוניות, בטחוניות, כלכליות, בריאותיות, חינוכיות, תרבותיות – ופאזה ביצועיסטית זו עיצבה ישראלים "בלא חיי-נפש גדולים, בלא אהבה גדולה, בלא הגות, (...) ללא מטען של תרבות עברית ואנושית-כללית וללא חזון", כפי שאיבחנו מתי מגד כבר ב-1950.

אהוד לוז, המצטט את מתי מגד במסתו "למה דהו החלומות", הכלולה בספרו "מעבר בנחל יבוק" (1999), מצטט במסה זו סופרים וחוקרים רבים, מבני דור-המדינה, המגדירים את הישראלי הטיפוסי בן-דורם – אם לסכם זאת במלותיו של אהוד לוז עצמו – כ"טיפוס אנטי-אינטלקטואלי המממש את עצמו בעיקר בפעלתנות קונקרטיית נמרצת (...), אך עולמו הנפשי-רוחני הוא צר ואינו חורג מגבולות ארץ-ישראל". לוז מאזכר, למשל, את דברי דן מירון ואליעזר שביד בדבר תלישותם התרבותית וההיסטורית של גיבורי ס. יזהר (שביד טען זאת, אגב, אודות כל הספרות ה"צברית"),

ואת דברי זיוה שמיר על כך שמאפיין מרכזי של ספרות ילידית זו הוא ש"הנושאים היהודיים הקלאסיים (...) נעלמו כמעט כלא היו".

דברים דומים על מוגבלות-עולמו של ה"צבר" כתבה אניטה שפירא, שאותה מצטט לוז, וכתבו גם עמנואל סיוון ועוז אלמוג, הנפקדים ממסתו. לוז מצטט את אהוד בן-עזר, שהתריע מפני עיצובו וקיבועו של הישראלי "שכל כוחותיו וחושיו מגויסים למשימה האחת: הבטחת הקיום הפיסי, הלאומי וכנגד האויב – ושום בעיה אוניברסלית אינה נוגעת לו", ואת יוסף אורן, שקבע כי "אנו מתנוונים כיוצרים מקוריים של תרבות, כעם שהצטיין תמיד בכושרו האינטלקטואלי, שכן "בהשפעת המדינה מאבד העם את גאונותו, שקבעה לו מקום מיוחד בין שאר אומות העולם".

התודעה העצמית של בני דור-המדינה היא, אם כן, תודעה של מוגבלות תרבותית ונחיתות אינטלקטואלית בהשוואה ל"נפילים" של פאזת טרום-המדינה. אילו היתה זו רק ביקורת המוטחת מבחוץ, כמו זו של קורצווייל בראשית המדינה או כמו זו המוטחת כבר שנים מפי ג'ורג' שטיינר, לא היה הגון לחבור אל מקהלת-הבוז הזאת; אבל אם דור-המדינה תופס עצמו כדור נפול, הרי שאין באמירה שהוא נפול, כעדותו, משום זלזול או הכפשה אלא ציטוט מפי הסוס. אם העלית התרבותית שיסדה את מדינת ישראל היתה "עלית ללא ממשיכים", ככותרת-ספרו של הסוציולוג יונתן שפירא, ואם בני דור-המדינה תופסים עצמם, כמתברר, כבלתי-ראויים לתואר "ממשיכים" (לא כל שכן לתואר יומרני מעט יותר), הרי שאין מי שיאמר שפרשנות זו היא מוטעית.

5

בעשור השני למדינת ישראל, ממבצע סיני עד מלחמת ששת-הימים, הפכה אינטליגנציית דור-המדינה מקונפורמיסטית לביקורתית, ובעשור השלישי, ממלחמת ששת-הימים עד המהפך הפוליטי של '77, היא הפכה מביקורתית למרירה, מחאתית. א"ב יהושע היה בן 20, חייל-נח"ל, ועמוס עוז היה בן 17, בזמן מבצע סיני; כניסתם אל הספרות, ואל המעורבות הפוליטית, נולדה ממלחמת-ברירה תוקפנית זו, שבה הפכה ישראל מְדוּד לגולית (הן בחבירתה לשתי מעצמות קולוניאליסטיות, הן ב"נצחונה" הדורסני על מחנות-הפליטים ברצועת עזה, והן בפולחני המדינה והצבא ופולחני האישיות – בן-גוריון ודיין – שאיפיינו את החיננה הלאומית שלאחריה). ושכרון-הכוח של מבצע סיני היה, כידוע, פיכחון בהשוואה לשכרון-הכוח של מלחמת ששת-הימים, כשם שכניסת צה"ל למחנות הפליטים ב-56' היתה צמחונות בהשוואה לכיבוש-

השטחים ב-67'. "שיח לוחמים" (הנפתח במשפט: "לא חזרנו מהקרבת הלומי ניצחון"), פורסם ארבעה חודשים אחרי מלחמת ששת-הימים; עמוס עוז, 28, היה אחד מיוזמיו ומשתתפיו של קובץ-שיחות זה, שאפשר לראותו כמסמך-היסוד של "השמאל החדש", היוני-מצפוני.

"השמאל החדש" התהווה, יש לזכור, בארה"ב, באירופה וכאן בו-זמנית. בארה"ב מחה השמאל נגד מלחמת וייטנאם ובאירופה התלקח "מרד הסטודנטים". באווירת המחאה הזאת, הכלל-מערבית – כשוייטנאם ופראג ועזה עוררו אותו מצפון – הומר האתוס הישן, נוסח תנועת-העבודה, בשמאלנות החדשה של צעירי דור-המדינה. יוצרים לא-משכילים וגם מאוד לא מרשימים ברמתם המוסרית, כמו אורי זוהר ודן-בן אמוץ, למשל, הפכו לגיבורי תרבות-השמאל החדשה, כי מצפונם מול הכיבוש (ובתוך כך, מול "הממסד"), היה אז כל מה שנדרש בתור תפיסת-עולם פוליטית. לייבוביץ' זכה למעמד ממש נסגד, כי הוא גינה את הכיבוש, ולא שינה לצאן-שומעיו שהוא אמר מה שאמר מנקודת-ראות דתית ולא מתוך ה"הומאניזם" שלהם, החילונים. זה היה העשור – מסוף שנות ה-60 עד מותו הסופי של השמאל הישן – של "מלכת האמבטיה", "ניקוי ראש" ו"לול": של סאטירה אנארכיסטית נגד כל דבר שזז פה, עם הומר מושחז מאוד שחיפה על הקהות של העמדה המבוטאת (מיאוס כולל אינו עמדה של אנשים מבוגרים; ביקורת חברתית של אנשים מבוגרים היא הצבעה על רע ספציפי, ובשמו של טוב ספציפי). בשנת המהפך הפוליטי פורסמו "המאהב" של יהושע ו"זכרון דברים" של שבתאי: שני הספדים ספרותיים ל"ישראל הישנה", החיפאית-מפא"יניקית (אצל שבתאי, התל-אביבית), שביטאו הן התרפקות נוֹגָה-אֶלְגִית על עולם דור-המדינה והן רפיון – ממש כניעה – מול ההווה הלא-מובן, המאיים, הימני, של עליית המזרחים, הדתיים, החרדים.

יהושע ועוז, באותו העשור, נעשו מנהיגיו של השמאל החדש בספרות ומחוץ לספרות, בתקשורת. עשור אחר-כך הצטרפו אליהם גרוסמן ושל, ומאז זה קווארטט הספרותי-התקשורתי, הייצוגי לא רק בארץ אלא גם בתור ויטרינה – שגרירות-קול-המצפון – שהעמיד דור-המדינה מול ישראל אך גם בשמה. ביסוד האתוס של קווארטט קול-המצפון יש אמונה במין "שפיות ישראלית" (שהיא עמדת השמאל עצמו), שעליה יש לשמור מכל משמר מול ה"טירוף" של כל עמדה שונה ממנה (וכולן "מטורפות"). ספרו של יהושע, "בזכות הנורמאליות" (1980), הוא המאניפסט של יוהרה ומוגבלות "ישראלית" זו, שאינה "ישראלית" אלא דורית ומחנאית, כי ה"נורמאליות" שלו היא בית-גידול מוגדר, גָדוּר, של ליבראלים חילונים מדגם דור-המדינה.

כנס שנערך באוניברסיטת תל-אביב ב-1997 אמר יהושע: "אם הייתי מתבקש לתת כותרת של משפט אחד לתעודת-הזהות של דור-המדינה לפי תפיסתי, הייתי אומר כך:

משמעות הישראליות כיהודיות שלמה". ובהמשך נאומו חזר ואמר: "הישראליות כזהות (...) היא היהודיות השלמה". ה"ישראליות" (כפי שיהושע תופס זהות חמקמקה זו) מכילה, אפוא, לשיטתו, את ה"יהודיות", ולא להפך; ה"ישראליות" עשירה יותר מה"יהודיות", שכן היא-היא המלאות התרבותית-ישותית של עם-ישראל. שימו לב לאדנות. שימו לב לשביעות-הרצון העצמית. זהו דור-המדינה הקרתן, ה"נורמאלי".

"אני לא משתמש במלה 'יהדות'", כתב עמוס עוז בשנת 2000, בכתב-העת "מְקָרוב", "כי היא מסמנת רק קטע: קטע בזמן וקטע במרחב של תרבות ישראל". נשמע טוב, על פניו; התרבות העברית, מהתנ"ך עד עוז עצמו, היא קאטגוריה רחבה, אכן, יותר מהתרבות ה"יהודית"-הגלותית. אך מהי, בשביל עוז, "התרבות העברית" שבשמה הוא מתנזר מהמלה "יהדות"? "סימנה של התרבות העברית", כותב עוז, "הוא, אולי, מרכזיותו של ערך האדם היחיד שנברא בצלם ושהוא עולם מלא, ושחיו קדושים", ו"אני אומר את זה דווקא היום, דווקא לאנשים שמנפנים באיזו סתירה שכביכול אין ליישב אותה בין תרבות-ישראל לבין הומאניזם". שימו לב ל"אולי"; עמוס עוז הזְהִיר לא יאמר את דברו בלי ביטוח-עצמי של "אולי" מרחף. הג'סטה הזאת, של כאילו-פקפוק, מאפשרת לעוז לנסח קביעה פסקנית להפליא, פשטנית להחריד. ה"תרבות העברית" היא "הומאניזם", היא מצפון: זה מה שיש לו, לעוז, להגיד על אלפי שנות תרבות בעברית, ארמית, בלאדינו, ביידיש, ושוב בעברית; בזה מתמצה התרבות העברית – ב"קדושת החיים" של הפרט. נו, באמת.

"הספרות העברית החדשה", ממשיך עוז, "היא, בעיני, היורשת התיאולוגית של תרבות-ישראל: היא ולא הרבנות, היא ולא המכהנים בקודש". נאה דורש; אך מי קיים את הדרישה הזאת בדור-המדינה? ברנר, ברדיצ'בסקי ועגנון קיימו אותה, ביאליק ואצ"ג קיימו אותה – אבל אתם? מה "תיאולוגי" בספרות החילונית-הליבראלית של דור-המדינה? היא תיאולוגית כמו עיתון.

6

ברור ש"דור-המדינה" – מושג רחב, לא מדויק – הכיל יותר מדור אחד, מהבחינה הגילאית, כשם ש"דור המייסדים" הכיל יותר מדור אחד. אך מדובר בעידנים, ולא בשנתונים, ומאחר שכך חשוב המכנה המשותף בין "דור תש"ח" לבין אנשי שנות השישים והשבעים יותר משחשוב, לענייננו, ההבדל. '48, '56, '67, '73 - אבני-הדרך שעיצבו את בני דור-המדינה – מחייבות, כמובן, הכרה בתמורות; "דור" צומח, לא צונח משמיים כמות שהוא. אך הצבעה על ההבדל שבין סופרי שנות ה-60 (שכתבו על

"צד הלילה" היצרי, הלא-מודע) לבין סופרי "דור הפלמ"ח" (שכתבו על ה"אנחנו"), ובין אלה לסופרי ומשוררי שנות השבעים (המטוטלת נטתה שוב מכתובה נפשית-סמלית לריאליזם חברתי), לא תעמעם את העיקר: מי שגדלו עם המדינה מתחילתה, חולקים "עולם"; חולקים מטען של משמעות, והיעדר מטען אחר; חולקים חינוך ישראלי, לא יהודי ולא אירופי, וחולקים אותה סדרה של חוויות-יסוד קובעות (שהגלות והשואה אינן כלולות בתפריטה). לכן הם "דור", מהבחינה העקרונית המבדילה בינם לבין "דור התחיה", ולא פחות חשוב מכך – בינם לבין "דור הקריסה", שהוא הדור הנוכחי.

דברים רבים קורסים עכשיו. האוריינטאציות שעיצבו ישראלים עד לא-מזמן, ושעיצבו את הספרות וההגות שנכתבו כאן, לא נראות כשייכות עוד למצב-העניינים. הקריסה הזאת כואבת, מבהילה ("מה יישאר?"), אך הקריסה היא, בין היתר, קריסתם של הסדרים חברתיים, תרבותיים, שמן הדין שיקרו. האם צריך עוד דור נפול, חסר מעוף והעזה, שהטובים בדבריו מצוידים רק ב"מצפון"? האם צריך עוד דור שבו – אם לעבור לכלכלה – תומכים כמעט כל השכירים המזרחים, קשי-היום, במפלגה המפריטה את מדינת-הרווחה, בגלל שנאת "המערך" שעיוורה את עיניהם? האם צריך עוד דור שבו – אם לדבר על הכיבוש – מוכן חצי-העם לשאת את חטוורת-השטחים תוך דיכוי של עם אחר ותוך שגרת-הבלהה של פיגועים בכל מקום? פחות מקריסה לא הספיק עד עכשיו. יהיה פה טוב יותר בתנאי שיהיה פה רע ממש, עד סף-יאוש, ולכולם. אנחנו דוהרים לכך, וזוהי הקריסה, על האיום והנורא שבה, אך גם על ברכתה.

אינטליגנציה חדשה, שונה במזג ובתוכן מאלטת המצפון של דור-המדינה, התבססה באקדמיה, בספרות ובתקשורת בעשור האחרון: אינטליגנציה ראדיקאלית היונקת מזרמים נאו-מארקסיסטיים, נאו-פרוידיאניים ומה שביניהם, והעוסקת בניתוח "הנאראטיב הציוני" (והספרות שנכתבה על-בסיס אותו ה"נאראטיב" בידי סופרי דור-המדינה), מתוך שלילת הרעיון של מדינת-הלאום. אין זה המקום להתפלמס עם ראדיקאלים מהזן הפוסטמודרני, או לכתוש את ז'ארגונם החקייני-המנופח; מה שחשוב – מה שמעיד על החיוב שבקריסה – הוא שחזרו להישאל השאלות הבסיסיות על "מדינה" ועל "לאום" ועל "זהות" ועל המתח בין אמת לבין בדיון ב"זיכרון" הקולקטיבי. הדיון חשוב יותר מהתשובות המתחכמות, המביכות-עד-מרתחות בקלישות ובקלישות העובדתית שעליהן הן נסמכות. קרס השיח המוגבל, הציוני-המצפוני, החילוני-הקרתני, הליבראלי-העמום, שתחם את הדיון התרבותי והפוליטי עד ראשית שנות ה-90. זה מעצבן. זה מעורר.

צעירים ישראלים שוב שואלים על זהותם ומבקשים שוב פרספקטיווה רחבה ועמוקה כפרספקטיווה-הדיון של פאזת טרום-המדינה. יותר ממאה מדרשות ומכללות

חילונית ללימודי היהדות נוסדו בעשר השנים האחרונות בישראל. זו לא אופנה, זו מגמה. זוהי גמיעה של אנשים צמאים מאוד למשמעות, לביתיות במורשתם ולאיכות העילאית של עמודי הקלאסיקה. ותהליך מקביל, הופכי, עובר היום על צעירים סרוגי-כיפות המבקשים לחרוג מתחום בית-גידולם: ראו כמה מהם פונים אל הספרות, אל הציור, אל הקולנוע, אל הטלוויזיה (ערוץ "תכלת"), אל העיתונות הארצית (ארצית בשני המובנים של המלה) ואל לימוד באוניברסיטה, במקום בישיבה. גם תופעת תרמילאות-ה"רוחניות" קשורה לכאן. ברור שיש שרלטנות-לתיאבון בתופעה זו, אך צריך להיות אטום כדי לפטור אותה בבוז. היא מבטאת ערגת-אמת לחוויות ותובנות שבדור-המדינה רק בודדים ערגו להן. היא מבטאת את השיבה לשאלות עקרוניות ואת האומץ לבקש דברים גדולים מהחיים.

7

הדור הנוכחי אינו נפול. הוא מרוסק. לכן יש בו עוצמות של צימאון וסף-יאוש שלא היו לדור-הוריו. וזה גם דור משכיל יותר. ההשכלה הממלכתית, היסודית-התיכונית, אמנם גרועה משהיתה, אך במישור האקדמי, זהו דור משכיל יותר כי זהו דור תחרותי. בדור-המדינה לא נדרשו כלל תארים כדי למצוא כאן פרנסה; היום B.A אינו מספיק, ובתחומים רבים מאוד אינך קיים בלי דוקטוראט. עד שנות ה-60 היתה בארץ אוניברסיטה אחת; כמה למדו בה? היום ישנן חמש, ומכללות בעשרות. ספרי-עיון מרכזיים בפילוסופיה, בהיסטוריה ובשאר תחומי-הרוח, יצירות-מופת של רילקה, ג'ויס ופרוסט, ייטס ופלאן, מוסיל וברוך ועוד רבים מתותחי המודרניזם, תורגמו לעברית רק בשנות ה-90: הן לא היו על המדף של ההורים (דור-המדינה), שרובם, אגב, ידעו לקרוא עברית ורק עברית.

זה דור משכיל יותר לא רק מהבחינה העיונית, אלא גם מבחינה חווייתית, מינית-רגשית. צעירים לא מתחתנים היום בגיל 22. בעולם תחרותי כמו העולם העכשווי, הם טרודים, כאמור, ברכישת השכלה, ויכולתם להתפרנס ולפרנס נדחית, לכן, עד עומק העשור הרביעי לחייהם. מי שמחליט להתחתן (עם בת-הזוג החמישית שלו, אחרי שהוא עבר, נוסף לארבע קודמותיה, גם קשרים קצרי-מועד שמספרם דו-ספרתי), היה נחשב, בדור-הורינו, ל"מופקר", ל"בוהמיין"; בדורנו, הוא פשוט רווק מצוי בן 30. זוהי תהום תודעתית ותקשורתית בין הדורות. דור-ההורים (דור-המדינה) הוא דור תמים-מינית, סולידי, שאינו יודע כלום על הבדידות הארוכה, עתירת ההתנסויות ואכולת-הספקות, של בני דור-הקריסה. מה שהיה כה אוטומאטי לדור-ההורים – נישואין

ומשכנתא אחרי הצבא, ושלושה ילדים תוך שש-שבע שנים – איננו לוח-הזמנים של צעירי הדור הזה, שחווים ומבטאים תלישות שיש קירבה עזה בינה לבין "דמות התלוש" של פאירברג וברדיצ'בסקי וגנסין וברנר ושופמן ופוגל, סופרי דור-התחיה. הספרות העכשווית, המוזיקה העכשווית, העיתונות הצעירה, מחיות תכנים שלא טופלו (כי לא נחוו) בדור-הורינו, ושיבה זו לתכנים של "סבותינו" היא אחת התופעות המרתקות של השנים האחרונות.

העברית שבה כותב הדור הזה את סיפוריו, את פזמוניו, את תסריטיו ואת טוריו בעיתונים, היא ישירה ואמינה הרבה יותר מהעברית הנקיה, המלאכותית, של תוצרי דור-המדינה. שפת הגבעטרון, הלהקות הצבאיות, הדודאים, הפרברים וגשר הירקון, היתה יפה אבל שקרית; מתקתקה וחלולה. שלום חנוך, מאיר אריאל, יעקב רוטבליט, עלי מוהר, יהונתן גפן, רחל שפירא ואהוד מנור כתבו עברית אישית יותר, אך לא אישית בהשוואה לעברית של מיכה שטרית, חמי רודנר, ערן צור, ירמי קפלן, יהלי סובול, עמיר לב או עמיר בניון.

"החלון קרוע, חסר לו בורג,
קוץ בצנצנת של חמאת אגוז,
על המדף שניים לאה גולדברג,
אלתרמן וזך ועמוס עוז",

כתב רוטבליט בשירו "ימי הפרח והאהבה". מדף-הספרים של רוטבליט - "לאה גולדברג, אלתרמן וזך ועמוס עוז" - היה מדף-הספרים של שאר הפזמונאים בני דור-המדינה, שניסו למזג בין מלאכת-החריזה של אלתרמן וגולדברג לבין הנימה האישית של זך, ושרצו, יותר מכול, ששיריהם יהיו יפים (כמו העברית של עמוס עוז). תמלילני דור-הקריסה לא מנסים לכתוב יפה. הם נחשפים, לא משייפים. כי הם כותבים על הקריסה. בני אמדורסקי שר יפה; אסף אמדורסקי שר אמת. יהונתן גפן חרז נהדר; בנו כותב, בשגיאות, וידויים חזקים. נעמי שמר שוררה אוויר-הרים צלול כיון, מי מבוע, מי תהום ומי נהר תנ"כיים; אריאל הורוביץ, בנה, כותב שיר-מילואים ("סיגל נחמיאס"), שיר-עידוד לאחותו (שבן-זוגה עזב אותה) ושיר-פינטוז אל שחקנית אמריקאית ("רְנָה"). "בערבי חמישי", הוא כותב אל רְנָה,

"תשכבי במיטה עם איזה ספר,
כשאני והחבר'ה נראה כדורסל.
נגור במוצקין בדירה קטנה,

ואת תעשי סרט עם אבגי, פעם בשנה."

אין זיוף בטקסט הזה. אין מליצות צלולות כיון. אין חריזה בכל מחיר ("כדורסל" לא מתחרז? אז שלא יתחרז). יש משחק בטלוויזיה, ודירה קטנה במוצקין, ומכתב

מהפרובינציה (בה עושים סרטים עם אבגי) אל כוכבת הוליוודית, בהומור עצמי, ביושר. הדיוק של העברית כאן, הוא דיוק רגשי של דור שלא כותב לשירונים של דור השרה'לה שרון.

נשים כותבות. עשרות סופרות. עשרות חוקרות. גם זה חדש. כמה סופרות מרכזיות, כמה חוקרות מרכזיות, היו בדור-המדינה? אפשר לספור על יד אחת. גברים כתבו כאן על נשים, בגוף-ראשון נשי-בדוי ("מיכאל שלי" של עוז, "עתליה" של בן-נר, "חצוצרה בוואדי" של סמי מיכאל, "יום האור של ענת" של אהרן מגד), וזה לגמרי לגיטימי, לפעמים גם די מוצלח, אך העובדה העצובה היא שבדור-המדינה כתבו גברים "בתור" נשים, בהיעדר נשים סופרות. זה השתנה בדור הזה, וזה שינוי חשוב יותר מהתמורות שחוקרי-ספרות עשו מהן עניין בחמישים שנות המדינה הראשונות, הגבריות.

דור-הקריסה, ככלל, עוסק בזהויות. לא רק נשים. צעירי דור-הקריסה אינם חשים שהמושג "ישראלים" אומר מספיק - או אף אומר את העיקר - על זהותם העדתית, או המינית, או הדתית. זה הנושא המרכזי של הספרות העכשווית, וגם של חקר-הספרות-והתרבות העכשווי. כל מה שדור-המדינה ביטל כ"לא-ישראלי", כל מה שדור-המדינה או התעלם מקיומו או הציגו בתור "שוליים" מוזרים של החברה, הוזז עכשיו אל המרכז (כי ה"מרכז" עצמו נפרם). אין זה אומר שהספרות והסופרים בדור הזה, או החוקרים והחוקרות של הספרות והתרבות, טובים יותר מקודמיהם; שינוי אינו תמיד שיפור; אך השינוי, לכשעצמו, טוב מהמשך הרביצה.

חמישית מהאוכלוסיה היהודית בישראל הגיעה לכאן בעשור האחרון. איש ממיליון העולים מבריה"מ - ובלאו הכי, איש מאלפי היוצרים והאינטלקטואלים שבהם - אינו חולק כמעט דבר עם צברי דור-המדינה: לא את מטען החוויות, לא את מטען ההשכלה. הם באו עם פצעים ועם מבט משלהם, ועם כוחות תרבותיים שיתפרצו כאן בקרוב. זו טלטלה מערכתית, לא סתם "שינוי מרענן". הססמוגרף התרבותי עוד לא מסגיר את עוצמתה, רק מכיוון שהסופרים, המבקרים וההוגים של עליה זו עוד כותבים, רובם, רוסית. אך תנו קצת זמן, והם יתחילו לטלטל כאן, בעברית, את הספרות, האמנות, האקדמיה, התקשורת. אחרי הסנוניות הראשונות (תיאטרון "גשר", המשוררת גלי-דנה זינגר, העיתונאית נטאשה מוזגוביה), יחדרו אחרות, ובמאות, למערכת, תוך מיטוט כמה דפוסים (תוצרת דור-המדינה) ותוך עירוני תכנים ואופי. זהו כוח מרכזי מבין כוחות דור-הקריסה.

השיטפון המחקרי של השנים האחרונות, בחקר-הספרות, במחשבת-ישראל, בלימודי-התרבות, הוא רנסאנס קדחתני. הכול ער, מודלק – וההיצע העיוני הזה מעיד על הביקוש. ראו את עשרות המחקרים במחשבת-ישראל שיצאו בעשור האחרון בהוצאת "הקיבוץ המאוחד" בעריכת מאיר איילי; ראו את סדרת הספרים "יהדות כאן ועכשיו" של הוצאת "ידיעות אחרונות" בעריכת יוכי ברנדס, ואת הספרים שיצאו במקביל בהוצאת "עלמא – עם עובד". ראו את מפעל-העיון העצום של "ספריית אופקים", הוצאת "עם עובד", בעריכת אלי שאלתיאל. ראו כמה ספרי-מחקר יוצאים מדי שנה רק ממכון אחד כמו "הרטמן", וראו את הספרים של הוצאת "מרכז שלם", שמוסיף למדפינו את יבשת-ההגות השמרנית שלא הכרנו, מִבְּרֶק עד האִקּ ופּוֹפֶר (עצם האפשרות של מחשבה ימנית לא עלתה כל על הדעת בדור-המדינה; הליבראל המצפוני של דור-המדינה ידע שלימין יש יצרים, לא מחשבות). ראו את סדרות-העיון המוקדשות לליבונו של ה"ישראליות" – מספרי "קו אדום" של "הקיבוץ המאוחד", דרך סדרת הספרים של הוצאת "כתר" בעריכת גדעון סאמט, עד סדרת הספרים של "עם עובד" בעריכת ניר ברעם - וראו את התסיסה הרעיונית המשתקפת בכתבי-העת של העשור האחרון: ב"תיאוריה וביקורת" וב"רסלינג" הפוסט-ציוניים, ב"תכלת" וב"ארץ אחרת" הציוניים (והדתיים, בעיקרם), ב"מקרוב" הסוציאל-דמוקראטי, ב"אלפיים", ב"פנים", ב"כיוונים חדשים", בבמות נוספות.

וישנה הטלוויזיה הרב-ערוצית. וישנו האינטרנט. זה דור מוצף מידע זמין. אחרי עשרים שנות טלוויזיה ששידרה תעמולה ושהחביאה אמיתות לא-נעימות מהציבור, התרחשה כאן בעשור האחרון מהפכה: אתה צופה בטלוויזיה, ויודע מה קורה. הרציחות והגניבות, המינויים המושחתים, זיהום הים והקישון, התאונות הצבאיות, מצוקת האישפוז, נותני השוחד ולוקחיו, אסונות פל-קליים מצמררים בטפשותם, קרקס הכנסת המציג מערכונים (כשארין פגרה) או הילדה התורנית שנאנסה בידי אביה – המציאות המחורבנת משודרת בלי צנזורה, בלי יפוי ובלי חיפוי; זה לא היה בדור-הורינו. הם גדלו בלי טלוויזיה, ובגרו עם טלוויזיה בשחור-לבן מולאם, שהחביאה, כאמור, הרבה יותר משחשפה. הטלוויזיה של ימינו גם יודעת לטמטם, אבל היא לא רק מטמטמת; היא מראה את הקריסה. ומאחר שהיא כוללת ערוצים זרים לרוב, היא גם פותחת חלונות אל העולם בזמן-אמת. צעירים שגדלים על CNN ו-BBC, והגולשים באינטרנט בין מנועי-חיפוש לבין קבוצות-דיון חובקות-עולם, יודעים אנגלית וים-עובדות שהוריהם אינם יודעים. הטענות החבוטות על "שטחיות" לא יעזרו כאן; שטחיות טובה יותר מבערות, אחרי הכול.

הדור הזה, דור הקריסה, דומה ל"דור המייסדים" (שאותו הוא לא מכיר) יותר מלהוריו. ה"נכדים" שלא קראו אף טקסט אחד של ה"סבים", מתנהגים כמו הסבים ולא כמו דור-המדינה; הם שואלים, כמו הסבים, על כל דבר, מן היסוד, ושואלים בבהילות של צעירים המרגישים שאין עוד זמן לערפל ולרפיון רעיוני, כי הדברים כאן נחתכים עכשיו ממש מיום ליום. זה הסכין של השוחט? של הרופא המיילד? כדי לשאת את הקריסה ולהפיק מן היאוש את התקווה הדיאלקטית שקריסה זו היא לידה, צריך לבחור בסכיננו של הרופא. כי אין ברירה.